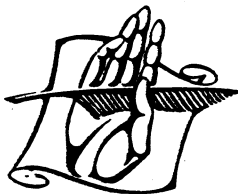

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1 9 7 4
METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“
VILNIUS ◆ 1976

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1 9 7 4

VILNIUS

1976

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSVORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1 9 7 4

VILNIUS

1976

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1974

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС»
ВИЛЬНЮС ◆ 1976

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Juozas JURGINIS, Nijolė
KUNCYTĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS,
Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas
SADZIUS (vyr. redaktoriaus pavaduo-
tojas), Adolfas TAUTAVIČIUS, Antanas TYLA,
Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius),
Regina ŽEPKAITĖ

M $\frac{0164-069}{M 854(10)-76}$ Z-75

© LTSR MA Istorijos institutas, 1976

UDK 9(474.5)13

VAITO RINKIMAS KAUNO MAGISTRATE (XVI—XVIII a.)

ZIGMANTAS KIAUPA

Vaitas, Lietuvos miestuose atsiradęs kartu su Magdeburgo teise¹, buvo didžiojo kunigaikščio vietininkas mieste ir miesto teisėjas. Šios dvi vaito funkcijos buvo neatskiriamos viena nuo kitos. Vaitas turėjo didžiulę valdžią ir varžė miestiečių savivaldos organo — magistrato — veiklą. Magistratas siekė valdyti miestą savarankiškai, o tam reikėjo sumenkinti vaito valdžią. Daug ką lėmė tai, ar vaitas buvo skiriamas didžiojo kunigaikščio, ar renkamas pačių miestiečių.

Kaip buvo Kaune, didžiausiame prekybos su Vakariais miško prekėmis ir grūdais centre? Ar vaitas mieste buvo skiriamas, ar renkamas? Jei renkamas, tai nuo kada ir kokią tai turėjo reikšmę? Į šiuos klausimus ir bandysime atsakyti, naudodamiesi Lietuvos Metrikos² bei Kauno miesto senojo archyvo³ bylų medžiaga. Neapeisime ir negausios įvairiose publikacijose išmėtytos medžiagos mums rūpimu klausimu.

Kauno vaitas — skiriamas

1584 m. Kauno magistrato prašomas Steponas Batoras suteikė privilegiją magistratui dėl vaito rinkimo. Joje nurodoma, kad Kauno magistrato nariai, kreipdamiesi į Steponą Batorą, teigė, jog vaito rinkimo teisę jie turėję nuo seno ir tik po Žygimanto Augusto mirties ji pažeidžiama. Steponas Batoras, savo ruožtu, patenkindamas kauniečių pra-

¹ Pirmąkart Kauno miesto vaitas minimas 1414 m. tarp Brandenburgų komituro Markvardo skolininkų: „Niclos Trintel voith czu Cawen“, Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376—1430, collectus opera Antonii Prochaska, Cracoviae, 1882, p. 277.

² Naudojoms Lietuvos TSR Centriniam valstybiniam istoriniame archyve esančiais Lietuvos Metrikos mikrofilmiais (toliau — CVIA, LM).

³ Apie šį archyvą žr.: Z. Kiaupa, Kauno miesto senojo archyvo likimas, MADA, 1973, t. 2(43), p. 125—139.

šymą, nesiremia jokia konkrečia savo pirmtakų Kaunui suteikta privilegija. Jis šį prašymą patenkina tik „iš mūsų malonės (ex gratia nostra)“⁴. O, kiek žinoma, suteikiant ar patvirtinant kokią nors privilegiją, visada būdavo remiamasi senomis privilegijomis, jei tik tokios būdavo. Šie vienas kitam prieštaraujantys dalykai neleidžia, vien remiantis 1584 m. privilegija, atsakyti į pirmąjį mūsų iškeltą klausimą. Atsakymo reikia ieškoti kitur.

Seniausiose išlikusiose didžiųjų kunigaikščių privilegijose Kauno miestui — 1463 m. Kazimiero ir 1492 m. Aleksandro⁵ — apie vaito skyrimą ar rinkimą neužsimenama. Daugiau žinių randame privilegijose asmenims, skiriamiems į Kauno vaito pareigas. Ankstyviausios tokios privilegijos yra iš XVI a. I pusės. Aptaręs vieną tokią privilegiją moksliniame straipsnyje, Vasilis Družčycas nurodo, kad jau XVI a. I pusėje Kauno vaitais buvo skiriami miestui žinomi asmenys⁶. Kauniečiai, nurodydami savo kandidatą į vaito vietą, tesirėmė „čelombitje“ (t. y. siūlė atlyginimą už jų prašymo patenkinimą), taip pat įtakingų asmenų, kaip Bona ar Kauno seniūnas Grigalius Chodkevičius, parama⁷. Apie kokį nors teisinį aktą, rodantį jų teises į vaito skyrimą, neužsimenama. O suteikus 1584 m. privilegiją, ji — svarbiausias miestiečių argumentas, ja remdamasis magistratas siūlo savo kandidatus, o didysis kunigaikštis skiria vieną jų vaitu. Už privilegijos vaitui išdavimą, be abejo, ir toliau atlyginama, bet „čelombitje“ šiose privilegijose jau neminimas.

XVI a. magistrato ir vaito knygoje daryti įrašai liudija, kad ne tik vaitas, bet ir jį pavaduojąs lantvaitas buvo didžiojo kunigaikščio skiriami. Antai 1544 m. mirus vaitui Jokūbui Šulcui, didžiojo kunigaikščio potvarkiu lantvaitu Kaune skiriamas tarėjas Juras Pečuga. Jis turėjo tvarkyti vaitui priklausančius reikalus, kol didysis kunigaikštis ką nors paskirs Kauno vaitu⁸. 1558 m. burmistras Motiejus Heinas didžiojo ku-

⁴ Собрание древних грамот и актов городов Вильна, Ковна, Трока, православных монастырей, церквей и по разным предметам, часть II, Вильно, 1843 (toliau — СДГА, ч. II), p. 159.

⁵ Kazimiero 1463 m. privilegija (sen. baltarusių kalba), skelbia: И. Срезневский, Сведения и заметки о малоизвестных памятниках, I—XL, СПб, 1867, p. 82—86. Aleksandro 1492 m. privilegija, o joje ir Kazimiero 1463 m. privilegija (abi — lotynų kalba) yra įrašytos 1727.IV.26 Augusto II konfirmacinėje privilegijoje Kaunui: CVIA, LM, kn. 165, l. 201—211; ten pat, f. SA, b. 13700, l. 441—446a.

⁶ В. Дружчыц, Войты і іх улада у Беларускіх гасподарскіх местах з майдэборскім правам, Працы клясы гісторыі, kn. 3, т. II, Менск, 1928, p. 259.

⁷ 1534.X.2 Žygimanto Senojo privilegija Kauno tarėjui Jokūbui Šulcui, skiriamam Kauno vaitu: CVIA, LM, kn. 17, l. 573—573a.

1546.IV.8 Žygimanto Augusto privilegija Kauno burmistrui Jurui Pečugovičiui, skiriamam Kauno vaitu: ten pat, kn. 30, l. 69a—70.

⁸ Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 7, Kauno magistrato aktai (toliau — VVU MB RS, f. 7, K.m.a.), 1544 m., l. 40.

nigaikščio skiriamas Kauno vaitu⁹. Ir šituose įrašuose nė žodžiu neužsiminta apie vaito rinkimą.

XVI a. Kauno vaitais dažniausiai skiriami kauniečiai. 1534 m.— tarrėjas J. Šulcas, 1546 m.— burmistras J. Pečuga, 1558 m.— burmistras M. Heinas, 1576 m.— J. Pečugos sūnus Petras¹⁰. Bet būta ir išimčių. Vienas iš pirmųjų žinomų Kauno vaitų Biliaras¹¹ (XV a.) turėjo dvarą Žiežmarių valsčiuje. Žemės valdas galėjo turėti ir miestiečiai, bet Biliaras šį dvarą buvo pas Vytautą išsitarnavęs¹². Tai reiškia, kad jis buvo greičiausiai bajoras, o ne Kauno miestietis. 1544.IX.27 Kauno vaito pareigas pradėjo eiti Stanislovas Sthamas. Jo pavardė iki tol nepasitaikė Kauno miesto dokumentuose. Be to, kai 1545.VI.23 jis susiginčijo su burmistru J. Kozielčiku, šis atkirto, jog „nederą tau čia įsakinėti, nes neseniai mieste esi“¹³. Vadinasi, S. Sthamas mieste buvo naujokas.

Taigi Kauno vaitas iki 1584 m. privilegijos buvo skiriamas. Didysis kunigaikštis jau XVI a. I pusėje vaitu skirdavo miestiečių siūlomus kandidatus, bet nebuvo šiuo atžvilgiu varžomas kokio nors teisinio akto.

1584 m. Stepono Batoro privilegija Kaunui

Žiną savo vertę Kauno pirkliai stengėsi perimti didžiojo kunigaikščio teisę skirti miesto galvą ar bent šią teisę apriboti. Įsigiję teisę patys rinkti vaitą, kauniečiai būtų išvengę nemalonios galimybės gauti sau nepalankų miesto galvą ir,— o tai ne mažiau svarbu,— vaito pajamos būtų pasilikusios mieste, būtų atsiradusi galimybė jas perdalyti miesto valdančiųjų sluoksnių tarpe.

Šių pastangų rezultatas ir buvo kompromisinė 1584 m. Stepono Batoro privilegija. Didysis kunigaikštis suteikė Kauno magistrato nariams teisę rinkti iš savo tarpo 4 kandidatus į vaito vietą. Vieną iš šių kandidatų jis išipareigojo skirti miesto vaitu¹⁴. Paskutinį žodį, skiriant vaitą, didysis kunigaikštis pasiliko sau, bet jis buvo suvaržytas nedidelio kandidatų skaičiaus. Magistratas teturėjo teisę rinkti kandidatus į vaito vietą, tačiau buvo užtikrintas, jog vaitu taps tik Kauno miestietis, dar daugiau — vienas iš magistrato narių. Magistrato žodis bu-

⁹ Ten pat, 1555—1565 m., 1. 53.

¹⁰ Zr. 7 ir 9 išnašas, taip pat 1576.VI.23 Stepono Batoro privilegiją P. Pečugai, skiriamam Kauno vaitu CVIA, LM, kn. 62, 1. 11a—12.

¹¹ Pirmąkart minimas 1447 m.: Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, Bd. X, 1444—1449, herausgegeben von Philipp Schwartz, 1896, Riga, Moskau, p. 200.

¹² Русская Историческая библиотека, т. XXVII, Литовская Метрика, отд. I, ч. I, Книги записей, т. I, СПб, 1910, столбцы 19—20.

¹³ Įrašas, pradedant eiti vaito pareigas: VVU MB RS, f. 7, K. m. a., 1544 m., 1. 79. Įrašas apie ginčą su Kozielčiku: ten pat, 1545 m., 1. 105a.

¹⁴ СДГА, ч. II, p. 159—160.

vo įteisintas, jam ateityje jau nebereikėjo nuolankiai prašyti didįjį kunigaikštį skirti vaitu Kauno miestietį, jis galėjo remtis ir rėmėsi naująja privilegija. Antai, mirus nuo 1576 m. vaitaujančiam P. Pečugai, Kauno vaitu 1605.III.5 jau skiriamas vienas iš 4 magistrato siūlomų kandidatų — burmistras Albertas Beinartas¹⁵.

Tai buvo didelis magistrato laimėjimas. Dabar vaitu tegalėjo būti paskirtas tik senas miestietis, dažniausiai jau ne metus ir ne antrus, o gerą dešimtį metų dirbęs magistratė, gerai žinąs miesto reikalus, o savo būsimoje veikloje vaito poste jau iš anksto suvaržytas glaudžių ūkinių, taip pat šeimyninių ryšių su kitais magistrato nariais.

Keturių kandidatų, iš kurių vienas skiriamas vaitu, rinkimo procedūra buvo pasiskolinta iš Lietuvos Statuto. Ten ji buvo numatyta šlėktų savivaldos organų — žemės teismų narių rinkimams¹⁶. Analogiškai buvo renkami ir Zemaičių seniūnijos pareigūnai. Matome Magdeburgo teisės, pagal kurią miesto vaitas privalėjo būti renkamas, o ne skiriamas¹⁷, bei Lietuvos Statuto normų susipynimą, dar kartą liudijantį, kad Magdeburgo teisė Lietuvos miestuose buvo pritaikoma vietos sąlygoms ir atitinkamai keičiama.

Sunku pasakyti, ar bendradarbiavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai, siekdami išplėsti ir apginti savo teises. Šie klausimai dar nenagrinėti. Bet aišku, kad kiekvieno miesto gyventojai sekė kitų miestų kovą už savivaldos teises ir buvo gerai informuoti apie padėtį kituose miestuose. Todėl galima pritarti Martai Burbiankai, kad Vilniaus miestiečiams, 1610 m. siekiant gauti teisę rinkti sau vaitą, pavyzdžiu buvo 1584 m. Stepono Batoro privilegija Kauno magistratui¹⁸.

Vaito rinkimo teisės gynimas

Magistratas akylai saugojo savo teisę rinkti kandidatus į vaito vietą. Į šią jo teisę buvo kėsinamasi karų ir suirutės metais. Valdovas siekdavo patraukti į savo pusę šlėktas, atsilyginti kuo nors jam nusipelnusiems, o karų metu tokių pagausėdavo. Nebeužtekdavo beneficijų šlėktoms, — buvo prisimenamos pelningos miestų, jų tarpe ir Kauno, vaitų vietos. Bet tereikėdavo gyvenimui grįžti į vėžes, miestiečiams atsigauti, ir jie vėl stovėdavo ginti savo teisių.

¹⁵ 1605.III.15 Zigmanto Vazos privilegija A. Beinartui, skiriamam Kauno vaitu: CVIA, LM, kn. 85, l. 354—354a.

¹⁶ Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957, p. 213.

¹⁷ B. Groicki, Porządek sądów y praw mieyskich prawa magdeburgskiego na wielu mieyscach poprawiony [Kraków] Anno LXII [1562], list. X.

¹⁸ M. Burbianka, Sprawa obsady urzędu wójtowskiego w Wilnie do poi. XVII w., Księga pamiątkowa koła historyków słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batoro w Wilnie, Wilno, 1933, p. 31.

Antai 1656.XI.18 Jonas Kazimieras, norėdamas atsilyginti Kauno žemės teisėjui Samueliui Oborskiui už ištikimybę, paskyrė jį į vakuojančią Kauno vaito vietą¹⁹. Kauno magistratas nesutiko su šiuo paskyrimu. Jis, pasitraukus iš Kauno rusų kariuomenei, 1664 m. kreipėsi į didžiojo kunigaikščio teismą, kuriame 1664.VI.16 išgavo nuosprendį, atšaukiantį S. Oborskio paskyrimą vaitu ir užtikrinantį Kauno miestą bei magistratą, kad ateityje vaitu bus skiriamas vienas iš magistrato išrinktųjų²⁰. Tuoj pat, 1664.VI.20, vaitu buvo paskirtas tarėjas Petras Saulevičius²¹.

Sekantį kartą miestas išleido iš savo rankų vaito pareigas po 40 metų, Šiaurės karo metu. 1702.II.16 Kauno vaitu buvo paskirtas Konstantinas Ilevičius, o 1709.XI.3 — Jurgis Bortkevičius²². Pirmasis iš jų prieš savo vaitavimą nežinomas Kaune, jis — ne kaunietis. Antrasis — šlėkta, nes tituluojamas Ukmergės pavieto paseniūniu ir taurininku²³. Po pastarojo mirties Kauno vaito pareigos 1734.III.1 buvo suteiktos šlėktai Stanislovui Domanskiui²⁴. Šis, regis, neskubėjo užimti savo posto, o Kauno magistratas susirūpino, kad šios pareigos būtų gražintos miestui. Magistrato pastangos atsispindi posėdžių protokoluose. 1735.VIII.22 magistratas nutaria išrinkti kandidatus į vaito vietą, kad šias pareigas užimtų ne koks nors šlėkta, o vienas iš magistrato narių. 1735.VIII.25 kandidatu į vaitus išrenkamas tarėjas Motiejus Velička. 1736.I.11 posėdyje vėl svarstomas vaito klausimas. Pasirodo, kad S. Domanskis sutinkąs atsisakyti vaito vietos, bet norįs kompensacijos — 100 muštų talerių ir „antalo“ liepų medaus. Nutariama, kad pusę reikalaujamos sumos sumokėsias M. Velička, o antrą pusę duosias magistratas²⁵. 1736.VII.12 į Lietuvos Metrikos knygas įrašytas S. Domanskio atsisakymas nuo Kauno vaito pareigų ir Augusto III privilegija M. Veličkai, skiriamam į šią vietą²⁶.

Kauno magistratas susigrąžino sau teisę rinkti vaitą. Jam pavyko apsiginti nuo šlėktų pasikėsinimo į šį postą. Pastariesiems visai nerūpėjo miesto reikalai, jie siekė tik vieno — vaito pajamų. Šlėktų įsitvirtinimas vaito poste, be abejo, būtų neigiamai atsiliepęs miesto ekonominiam vystymuisi ir miestiečių teisei padėčiai.

¹⁹ 1656.XI.18 Jono Kazimiero privilegija. S. Oborskiui, skiriamam Kauno vaitu: CVIA, LM, kn. 130, l. 32.

²⁰ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 122, b. 186, l. 1—2.

²¹ 1664.VI.20 Jono Kazimiero privilegija. P. Saulevičiui, skiriamam Kauno vaitu: CVIA, LM, kn. 132, l. 315—316.

²² 1702.II.16 Augusto II privilegija K. Ilevičiui, skiriamam Kauno vaitu: ten pat, kn. 148, l. 918—919. 1709.XI.3 Augusto II privilegija J. Bortkevičiui, skiriamam Kauno vaitu: ten pat, kn. 155, l. 101—102.

²³ 1721.V.2 Kauno magistrato posėdžio protokolas: VVU MB RS, f. 7, K. m. a., 1686—1773, l. 146, 152.

²⁴ 1734.III.1 Augusto III privilegija S. Domanskiui, skiriamam Kauno vaitu: CVIA, LM, kn. 168, l. 46—47.

²⁵ VVU MB RS, f. 7, K. m. a., 1686—1773, l. 165a, 166a, 170.

²⁶ CVIA, LM, kn. 170, l. 31—33 ir l. 33—35.

Išvados

Kauno vaitas iš pradžių buvo didžiojo kunigaikščio skiriamas, o ne renkamas. Jau XVI a. I pusėje Kauno miestiečiai pasiekė, kad vaitu būtų skiriamas jų siūlomas asmuo, kaunietis. 1584 m. privilegija teisiškai įtvirtino šią padėtį ir numatė atitinkamą procedūrą. Buvo pasiektas formalus kompromisas tarp didžiojo kunigaikščio valdžios centralistinių siekimų ir Kauno magistrato pastangų išplėsti miesto savivaldą. Ši privilegija suvaržė didžiojo kunigaikščio teisę parinkti miesto galvą, o magistratas užsitikrino, kad vaitu būtų vienas iš jo narių. Tokia padėtis sustiprino magistrato valdžią mieste, padėjo konsoliduotis miesto valdančiajam sluoksniui, palengvino miestiečių pastangas atsispirti šlėktų savivalei, jų skverbimuisi į miestą. O tai jau buvo teigiamas reiškinys. Šios miestiečių pastangos greta siekimo nusimesti feodalinių prievolių ir mokesčių našta, kovos su seniūnais, su šlėktų prekybine konkurencija buvo vienas iš jų antifeodalinės kovos barų.

Kiekvienu konkrečiu atveju magistrato pastangos inkorporuoti vaitystę į miestą turėjo skirtingas priežastis ir turinį. Miestiečių siūlomų kandidatų skyrimas vaitais XVI amžiuje ir pati 1584 m. privilegija greičiau liudija, jog miesto valdantysis sluoksnis ir didysis kunigaikštis bendradarbiavo, o ne buvo priešiški. XVII a. II pusėje ir XVIII a. pradžioje magistratas jau ginasi nuo šlėktų, besikėsinančių į vaito vietą, o didysis kunigaikštis jiems nuolaidžiauja. Tai rodo, jog centrinė valdžia, nebepajėgianti palaikyti tvarkos valstybėje, nebepajėgia apginti ir miestų interesų, palieka juos vienus prieš šlėktų savivalę. Miestiečių pastangos apginti anksčiau iškovotas teises, jų tarpe ir vaito rinkimo teisę, buvo būtinas miestų gyvavimo ir augimo laidas.

ВЫБОРЫ ВОЙТА В МАГИСТРАТЕ г. КАУНАСА (XVI—XVIII вв.)

3. КЯУПА

Резюме

В XV веке в Каунасе войты назначались великим князем литовским. Уже в первой половине XVI столетия мещане добились определенного влияния на выбор этого должностного лица. Он, как правило, назначался из мещан. В 1584 году город получил привилегию великого князя, в которой юридически закреплялось существовавшее положение и устанавливалась соответствующая процедура. Магистрату надлежало из своей среды выбрать четырех кандидатов, одного из них великий князь назначал войтом. Это расширило самоуправление города, усилило власть магистрата, способствовало консолидации мещанской верхушки, облегчало борьбу с произволом шляхты.

Магистрату пришлось защищать право выбора войта от шляхты во время безурядиц, вызванных войнами середины XVII и начала XVIII века. Следует отметить, что назначение войтами предлагаемых мещанами лиц в XVI в. и сама привилегия 1584 г. свидетельствуют скорее о сотрудничестве верхушки мещан и великого князя, чем об их противоборстве, в то время как в более поздний период центральная власть уже не в силах защитить интересы города в борьбе с произволом шляхты. Усилия мещан защитить свои права, в том числе и право выбора войта, были необходимым условием существования и роста города.